

FRANK TIBOR

Eötvös és Carneri

Ismeretlen osztrák–magyar véleménycsere a dualista berendezkedésről

A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött Plener-hagyatékban (Nachlaß Plener, Karton 18, ff. 340–343) Eötvös József ismeretlen levelére bukkantam.¹ A boríték és címzés nélkül fennmaradt levél a jelek szerint a német-liberális Bartholomäus Ritter von Carnerinek szólt, aki akkor Ignaz von Plener báró (1810–1908) osztrák pénzügy- (1860–1865), majd kereskedelemügyi (1867–1870) miniszter politikai köréhez tartozott, s akinek Carneri valószínűleg továbbította Eötvös érdekes levelét – így maradhatott fenn a Plener-iratok között. Plener az alkotmányos engedményeket is fontolgató német centralisták képviselője volt.² Bartholomäus von Carneri (teljes nevén Bartholomäus Ritter von Carneri zu Eben- und Bergfelden) Trientben született 1821-ben, s Marburgban hunyt el 1909-ben. Filozófus, politikus, költő volt, 1861-től a steierországi tartományi gyűlés, 1870-től 1890-ig a bécsi Reichsrat liberális képviselője, az osztrák liberalizmus nagy szellemi vezérei közé tartozott.³ A kapcsolatrendszer érdekessége, hogy Eötvös lánya, Mária jóval később, 1886-ban Ignaz von Plener fiának, Ernst von Plenernek lett a felesége.⁴

Carneri termékeny politikai, filozófiai és pszichológiai gondolkodó, közíró volt. Eddigi egyetlen életrajza, Johann Zenz 1948-ban Bécsben megvédett, de kiadatlanul maradt diszsertációja filozófusnak tekinti, akinek a politika csupán „alkalmazott filozófia, elsősorban alkalmazott etika” volt.⁵ Korai politikai munkái közül érdemes kiemelni a III. Napóleon császárt bíráló *Das moderne Faustrecht. Ein Aufruf* (Wien, 1860.) és a *Demokratie, Nationalität und Napoleonismus. Drei Worte an die deutsche Nation* (Wien, 1862.) címűeket.

¹ A levél utolsó oldalán ceruzás megjegyzés olvasható: „An B. Carneri (?), Graz.” Megköszönöm Waltraud Heindl professzorasszonynak, a bécsi egyetem tanárának szíves segítségét, melyet a levél meg nem nevezett címzettjének végleges azonosításához nyújtott.

² Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*. Budapest, 1967. 71., 75., 104–105.

³ Carneriről lásd *Meyers Großes Konversations-Lexikon*, 6. Aufl., 3. Band, Leipzig–Wien, 1903. 771.; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 1 (Lfg. 2) Wien, 1957. 137.; Albert Schwarz in *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 3 Berlin, 1957. 151–152.; idézet: Zenz, Johann: *Bartholomäus von Carneri als Politiker. Phil. Diss.*, Wien, 1948. Nationalbibliothek, Wien, 775688-C., 61.

⁴ Plener családjáról és az Eötvössel való rokonságról több helyütt is írtam, lásd Frank Tibor: *Apponyi Rudolf londoni követsége (1856–1871)*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975. Budapest, 1978. 502–503., Frank, Tibor: *Die Londoner Botschaft des Grafen Rudolf Apponyi (1856–1871)*. Österreich in Geschichte und Literatur, 22. Jg., Heft 6 (November-Dezember 1978) 346–347., Frank, Tibor: *Picturing Austria-Hungary: The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865–1870*. New York, 2005. 36–37.

⁵ Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 12.

Filozófiai életműve Darwint és Feuerbachot követő, eklektikus gondolkodónak mutatja. Számos munkájában tárgyalt etikai kérdéseket, így elsősorban a *Sittlichkeit und Darwinismus. Drei Bücher Ethik* (Wien, 1871., 2. überarb. Aufl., Wien, 1903.), a több kiadást megért *Grundlegung der Ethik* (Wien, 1881.), a *Die Moral und die Volksschule* (Stuttgart, 1886.), az *Entwicklung und Glückseligkeit. Ethische Essays* (Stuttgart, 1886.) című kötetekben. Pszichológiai kérdéseket boncolgató, terjedelmes munkásságából kiemelkedik a *Gefühl, Bewußtsein, Wille. Eine psychologische Studie* (Wien, 1876.), a *Der Mensch als Selbstzweck. Eine positive Kritik des Unbewußten* (Wien, 1877.), s az *Empfindung und Bewußtsein* (Bonn, 1893.). Késői éveiben különösen népszerű volt sok kiadásban (1891–1918) közkezen forgó könyve „a modern ember” életvezetési problémáiról, *Der moderne Mensch* címmel, amely jóval halála után még törökül is megjelent.⁶ Öregkorában németre fordította Dante *Isteni színjátékát* (*Göttliche Komödie*, Halle a. d. S., 1901.), s saját fordításában kiadott egy csokor magyar népdalt és balladát is (*Ungarische Volkslieder und Balladen*, Wien-Leipzig, 1892.).

Carneri érdekes és tartalmas levelezést folytatott a biológus Ernst Haeckellel (1834–1919), a filozófus Friedrich Jodllal (1849–1914) és a Nobel-békedíjas Bertha von Suttnerrel (1843–1914).⁷ Most először bukkantunk levelezésének egy magyar vonatkozású darabjára.

Carnerit erősen foglalkoztatta az osztrák államszerkezet kérdése s különösen a készülődő osztrák–magyar kiegyezés.⁸ Számos röplapot írt, melyeket egyebek között a kifejezés tisztasága és a szép nyelvezet emelt ki a kortársi pamfletirodalomból.⁹ Már 1861-ben pamfletben bírálta az új osztrák hatalmi berendezkedést (*Neu-Oesterreich. Ein Wort über ächten und falschen Constitutionalismus*, Wien, 1861.). 1863-ban osztrák szempontból értékelte és bírálta Deák Ferenc 1863. március 28-i beszédét (*Franz Deák's Rede, vom österreichischen Standpunkte beleuchtet*, Wien, 1863.), melyet „az országgyűlés tagjai arczépeinek átnyújtása alkalmakor” mondott. Eötvös József köszöntője után Deák az 1861. évi országgyűlés tagjainak díszalbumát átvéve – az *Angol királynő* szálloda egyik termében, a nevezetes országgyűlés sok tagjának karéjában – a törvényesség fontosságát hangsúlyozta, „mely egyenes ellentéte a forradalomnak”. „Én nem tudom ellentétbe állítani a törvényekhez való ragaszkodást a fejedelem iránti hűséggel” – mondotta, és kifejezte bizalmát, hogy „el fog jönni ... az idő, midőn azok is, kik most a mi alkotmányos önállásunkat saját szabadságuk érdekében óhajtják eltörölni, be fogják látni, hogy egyik nemzet szabadsága a másik szabadságának ellensége nem lehet.”¹⁰ Carneri válaszul sürgette a magyar és az osztrák alkotmány összhangba hozását, amit egy közös alkotmány előfeltételének tekintett.¹¹

A porosz–osztrák háború után Carneri egyike volt azoknak, akik – mint Carlos Auerperg herceg, Adolf Fischhof, Justus Freimund, Bernhard Friedmann, František Palacký, Ignaz von Plener, J. J. Prohaska, korábban Eduard Schmidt-Weissenfels és mások¹² – röp-

⁶ von Carneri, Bartholomäus: *Der moderne Mensch. Versuche über Lebensführung*. 1. kiadás, Bonn, 1891, 7. kiadás, Bonn, 1902. XII, 179.; Leipzig, 1918.; törökül: Istanbul, 1942.

⁷ Bartholomäus von Carneri's *Briefwechsel mit Ernst Haeckel und Friedrich Jodl*. Hrsg. von Margarete Jodl. Leipzig, 1922. A Carneri-levelezés egy másik, kiadatlan részét, így a Bertha von Suttnerrel folytatott levélváltást is a Wiener Stadt- und Landesbibliothekban őrzik.

⁸ Ehhez általános háttérként lásd Kovács Endre: *Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez*. Budapest, 1968.

⁹ Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 167–168.

¹⁰ Deák Ferenc beszéde 1863. március 28-án, közölte Kónyi Manó (szerk.): *Deák Ferencz beszédei 1861–1866*. 2. bőv. kiadás, Budapest, 1903. 3. kötet, 315–317.

¹¹ Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 83–84.

¹² Az újjászervezési tervekkel behatóan foglalkozik Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Budapest, 1976. 131–136.

iratban dolgozták fel Ausztria újjászervezésének programját (*Österreich nach der Schlacht bei Königgrätz*, Wien, 1866.). Carneri nyíltan Ausztria két részre osztásáról írt, de arról is álmodozott, hogy „a német császári korona ismét a Habsburgoknak juthat”.¹³ Életrajzírója, Johann Zenz szerint Carneri „Ausztriát mint átmeneti állapotot tekinti, amely a centralizációtól a föderalizmusig, minden népcsoport szabad egyesüléséig vezet”.¹⁴ Noha minden alkalommal visszautasítja a germanizációs törekvéseire vonatkozó vádakat, a német kultúrát a szlávokénál magasabbrendűnek tekinti, s a jövőt egyedül a magasabb kultúra elfogadásától teszi függővé.¹⁵ Carneri óvott a pánszlávizmustól, melyben Európa számára nagyon komoly veszélyt látott. Figyelmeztette a szlávokat, hogy miközben Oroszország nagy szláv birodalmában csupán szolgasorsra és barbarizmusra számíthatnak, Ausztriában szabadság és kultúra várja őket. A német kultúrának Carneri szerint egyenesen hivatása, hogy védelmet nyújtson a pánszlávizmus ellen.¹⁶

Az általa személyesen nem ismert Eötvös Józsefhez írott levele (1866. november 4.) minden valószínűség szerint ez utóbbi pamflet kíséretében érkezhetett. Carneri munkája Eötvös József könyvtárában nem maradt fent.¹⁷

Eötvös alább eredetiben és magyar fordításban is közölt levele Carneri röpiratára adott alapos válasznak tekinthető, melyben a magyar államférfi a megvalósulóban lévő osztrák–magyar dualista államrendezkedés erőit méltatja. Eötvös a dualista szerkezet melletti érveivel aláhúzza korábbi nézeteit, melyeket *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands* (1860), (magyar változatban *Magyarország különállása Németország egységének szempontjából*, 1861) című röpiratában fejtett ki. Valószínűleg e röpiratát küldte el a Carnerihez szóló levéllel együtt, s hozzátette a *Die Nationalitätenfrage* (1865) című újabb munkáját is. Eötvös politikai gondolkodásában¹⁸ a *Sonderstellung* visszatérést jelentett a Batthyány-kormány koncepciójához, amely a Monarchia két fele között perszonáluniót képzelt el, s csak ezzel a feltétellel támogatta a német egység Habsburg vezetéssel történő megvalósítását.¹⁹ Eötvös már 1866 áprilisában azt kérte a publicista Falk Miksától, hogy a bécsi német lapokban igyekezzen nézeteit, politikai előrelátását népszerűsíteni, s ezzel a külföldi visszhanggal magyarországi politikai helyzetét megerősíteni. „Nagyon jónak tartanám, ha egy, vagy ha lehet, több bécsi német lapban kiemeltetnék az, hogy az események nézeteimet igazolják, s hogy én voltam az első, ki már 861-ben, sőt elébb a német kérdés megoldásának szükségét előreláttam, s azon nézetből indultam ki, hogy az Osztrák birodalom belső alakításánál mindég azon viszony tekintetbe vételével kell haladnunk, melyet Ausztria Németországban elfoglal, s melyről lemondani nem lehet. Ennek felemlítése a bécsi lapokban erősítené helyzetemet itt; ugyis egész állásomat azon kis tekintélynek köszönöm, mellyel a külföld előtt bírok. Itt eltűrnék, mert látják, hogy a határon

¹³ Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól*, 134. Somogyi idézi Richard Charmatzot Carneriről: *Adolf Fischhof. Das Lebensbild eines österreichischen Politikers*. Stuttgart–Berlin, 1910. 220–221. Vö. Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 90.

¹⁴ Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 38.

¹⁵ Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 39–40.

¹⁶ Zenz: *Bartholomäus von Carneri*, 40., 54–55.

¹⁷ Gángó Gábor (szerk.): *Eötvös József könyvtára*. Budapest, 1995.

¹⁸ Szabad György: *Eötvös József a politika útjain*. Századok, 105. évf. (1971) 3–4. sz. 658.

¹⁹ Sótér István: *Eötvös József*. 2. átdolg. kiadás. Budapest, 1967. 279–280.; Szabad: *Forradalom és kiegyezés választóján*, 223.; Diószegi István: *A Deák-párt és a német egység*. Századok, 104. évf. (1970) 2. sz. 230–231.; Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In: Kovács Endre (főszerk.): *Magyarország története 1848–1890*. Budapest, 1979. I. kötet, 663–664.

túl egy bizonyos fokig becsülnek, s nem igazolhatnák, ha éppen semmibe se vennének.”²⁰ 1866 júniusában újra hasonló értelemben ír Falk Miksának: „Miután Ausztria harcának oka nem más, mint hogy állását Németországban ne veszítse el és miután ennél fogva szükségképp a dualismus eszméjéhez kell áttérnie, igen óhajtánám, ha az, mit e kérdésben tettem, feledékenységbe nem menne. Nem hiúságból óhajtom ezt, de azért, mert ha a közönséget figyelmeztetik, hogy a kérdésben senki nálamnál helyesebben nem látott, ez erősíti állásomat s én, ha lehetne, most kívánnék erős állást, hogy azt saját eszméim előmozdítására használjam fel. Nem tudom, megvan-e iratom: *Die ungarische Frage aus dem Standpunkte der Einheit Deutschlands* [sic]. Ha nincs, elküldöm a napokban, keresztkötés alatt. Igen szeretném, ha ezen íratról most a bécsi lapokban szólnának. Korszerű s bár öt év előtt írtam, minden, mit Ausztria állásáról Németországhoz, s a porosz- és osztrák viszonyokról mondok, még maiglan illik. Ön befolyása által ezt talán eszközölhetné, s nagy barátságot tesz nekem, s úgy hiszem, nagy szolgálatot az ügynek is, melyet most semmi nem segíthet inkább elő, mint azon meggyőződésnek terjesztése, hogy ki a birodalom dualistikus alakítása ellen küzd, tulajdonkép Bismarck politikáját segíti elő.”²¹

Eötvös koncepciójának lényegét a *Sonderstellung* magyar változata egyenesen abban foglalta össze, hogy „mert valamint Németország egysége az egyedüli eszköz, melylyel azon veszélyekkel, melyek jelenleg Európát fenyegetik, szembe lehet szállni, úgy Magyarország törvényhozási különállása Németország egységének feltétele, s nem fekszik bármely halandó hatalmában felbontani azon természetes összefüggést, melyben e két kérdés egymással áll.”²² 1866. július 18-án kelt naplóbejegyzése a königgrätzi katasztrófa után is szinte csak megismétli az 1860–1861-es elgondolást: „Biztosítani Austria állását Németországban s azért megragadni a kezdeményezést a Német egységre nézve s ezt úgy alakítani, hogy Austria hegemoniája biztosítsa. Mint külön államot szervezni meg Szt. István koronának országait, ideiglenes öszveköttetésben a birodalom többi tartományaival egyes közös ügyekre nézve, egyébiránt úgy, hogy azon mértékben, melyben Austria német részei szorosabb viszonyban jutnak Németországgal s a Német egységnek eszméje gyakorlatilag a közélet mindég több ágára terjed, az öszveköttetés köztünk s Austria között egyszerű personal unióvá váljék: Ez volt azon politika, melyet az olasz háború végétől memoirokban, iratomban: *Die Sonderstellung Ungarns aus dem Standpunkte der Einheit Deutschlands* kifejtettem s minden beszédeimben hirdeté.”²³

Megérintve azonban az osztrák csapatok vereségének potenciális következményeitől Eötvös váratlanul így folytatta naplóbejegyzését: „Valjon oly nagy következtelenséget követek-e el, ha most a dualismus helyett a Magyar birodalomnak eszméjét állítom fel s miután a beolvasztásnak veszélye, mely előbb fenyegetett, megszűnt, s Magyarország nem csak önállást, de hatalmi állást víhat ki, ennek biztosítását tűzöm ki célomul.”²⁴ Ám a helyzetet hamarosan átértékelt, és visszatért a dualista átrendezés koncepciójához. Pár hó-

²⁰ Eötvös József – Falk Miksához, Pest, 1866. április 8. In: Oltványi Ambrus (szerk.): Eötvös József: *Levelek*. Budapest, 1976. 461.

²¹ Eötvös József – Falk Miksához, 1866. június 17. Báró Eötvös József: *Levelek. Életrajz*. Báró Eötvös József összes munkái, XX. kötet, Budapest, 1903. 165–166.; Eötvös: *Levelek*, 1976. 464.

²² *Magyarország különállása Németország egységének szempontjából*. Egy magyar államférfiútól. Pest, 1861. 122.

²³ Lukinich Imre (szerk.): Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek – Gondolatok 1864–1868*. Budapest, 1941. 181.

²⁴ Eötvös József 1866. július 18-i naplóbejegyzését közölte Eötvös: *Naplójegyzetek*, 181., részben, kontextusából kiemelve idézi Sőtér: *Eötvös József*, 279–280.

nappal későbbi, alább közölt levelében már különös hangsúlyt tesz a Monarchia két felének német, illetve magyar vezetésére, s titoktartást kérve igényli a Monarchia szláv lakosságának hallgatóságos alárendelését a német, illetve a magyar elemnek, miközben fontosnak mondja nemzeti sajtáságaik bizonyos kifejlesztését a pánszlávizmus, az orosz nyomás kivédésének érdekében.²⁵

Eötvös Józsefnek Bartholomäus von Carnerivel folytatott levélváltása a Habsburg Monarchia dualista átalakításának eddig ismeretlen osztrák–magyar dokumentuma, fontos adalék a vezető osztrák és magyar liberálisok kapcsolatainak megismeréséhez a kiegyezés időszakában. Rendkívül érdekesek Eötvös fejtegetései a pánszlávizmus orosz veszélyeiről és a Monarchia szláv népeinek megtartásáról. De Eötvös József most – betűhíven – közölt levele azt is aláhúzza, amit Falk Miksa számára néhány hónappal korábban már ismételtlen világossá tett: a magyar államférfi (a váratlanul kínálkozó lehetőséget is megragadva) igyekezett a dualizmusnak és e politikai szerkezet kimunkálásában jászott saját szerepének a Lajtántúl – s azon keresztül idehaza is – jó politikai fogadtatást, kedvező sajtót, személyes elismerést szerezni.

*

Pest 2¹ Dec. 866

Verehrtester Herr

Geschäfte mit denen ich schon ein paar Wochen vor dem Beginn unserer Session überhäuft war, und später mein Unwohlsein mögen mich entschuldigen; daß ich Ihre freundliche Zuschrift vom 4ten Nov erst jetzt beantworte. Ich habe Ihre Broschüre meinen politischen Freunden mitgetheilt und dieselbe hat jene so wie mich lebhaft interessirt, übrigens sind diese so wie ich der Ansicht, daß obwohl, wir mit den Meisten was Sie in Ihrer Schrift aussprechen einverstanden sind, es unter den gegebenen Verhältnissen nicht rathsam wäre dieselbe zum Gegenstand einer eingehenden Diskussion zu machen, und zwar eben weil wir mit Ihren Ansichten in vielem einverstanden sind, und diess nicht aussprechen können ohne die slawischen Nationalitäten aufzuregen.

Die Offenheit mit der Sie sich mir gegenüber ausgesprochen haben, macht es mir zur Pflicht dieselbe zu erwidern. Obwohl ich nicht die Ehre Ihrer Bekanntschaft habe, so thue ich diess im vollsten Vertrauen daß Sie diese Zeilen bloß als confidentielle Mittheilung meiner persönlichen Ansichten betrachten werden. –

Um Ihnen meine Ansichten über das Verhältniss Ungarns zur deutschen Frage klar zu machen, nehme ich mir die Freiheit Ihnen mit Post eine Schrift zuzuschicken die ich vor mehreren Jahren über diesen Gegenstand erscheinen ließ. – Meine Ansichten haben sich seitdem nicht verändert, und ich glaube daß der definitive Ausschluß Österreichs aus Deutschland, und die Vereinigung Deutschlands unter preußischer Herrschaft auch für Ungarn ein großes Unglück wäre. Auch gehöre ich nicht unter diejenigen die das was geschehen als einen Abschluß der deutschen Frage betrachten, und ich theile ganz Ihre Ansicht daß – besonders so lange Preußen durch Bismarck regiert wird – es für Österreich nicht schwer wäre die in Deutschland verlorene Sympathien wieder zu gewinnen, und um diess möglich zu machen ist es unerläßlich, daß dem deutschen Elemente in der einen Hälfte der Monarchie die Suprematie gesichert werde; das Mittel um diess zu erreichen liegt aber im Dualismus, wodurch dem deutschen Elemente die Suprematie in der jenseiti-

²⁵ Eötvös és a nemzetiségi kérdés viszonyáról lásd Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1892*. 1. kötet. Budapest, 1952. 138–141.; Weber, Johann: *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*. München, 1966.

gen Hälfte der Monarchie gesichert wird; doch glaube ich daß von allen Argumenten die man für den Dualismus anführen kann, eben dieses nicht öffentlich besprochen werden soll. – Bei unseren Cultur und sozialen Verhältnissen ist die Suprematie des deutschen und ungarischen Elementes eine Thatsache die sich bei ruhiger Entwicklung von selbst ergibt, die aber in Zweifel gestellt wird wenn man sie als Zweck aufstellt, und dadurch zu einer Reaktion Veranlassung gibt.

Es ist ein großer Vorzug Ihrer Schrift, daß in derselben alles vermieden ist was die verschiedenen Nationalitäten verletzen könnte, doch haben andere die das deutsche Element vertreten – besonders die Journalistik leider ganz das Entgegengesetzte gethan, und es ist bei uns unmöglich geworden die Frage des Foederalismus der anderen Hälfte der Monarchie gründlich zu behandeln, ohne mit den Nationalitäten in Zwist zu gerathen.

Die Aufgabe die wir uns stellen müßten besteht daher darin: daß wir über den Foederalismus jede theoretische Diskussion vermeiden aber in Hinsicht der Behandlung der gemeinsamen Angelegenheiten Grundsätze aufstellen wodurch die foederalistische Einrichtung der deutschen Hälfte der Monarchie unmöglich gemacht wird. Und hierin liegt auch die Wichtigkeit unserer Förderung daß die beiden Delegationen welche über die gemeinsamen Angelegenheiten zu verhandeln haben, getrennt berathen. Eine Vereinigung würde früher oder später zum Aufgeben des Dualismus führen, und dieses würde bei den eigenthümlichen Verhältnissen der Monarchie nicht die Einheit – wozu die Elemente fehlen, sondern den Foederalismus zur Folge haben, – während der Dualismus nothwendig die Suprematie des deutschen Elementes in der ersten Hälfte der Monarchie begründet, und solange diese erhalten wird eine vollkommene Trennung Österreichs von Deutschland unmöglich ist. –

– Leider mangelt es mir an Zeit – auch ist in einem Briefe nicht Raum dazu Ihnen meine Ansichten klar auseinander zu setzen, ich hoffe daß wenn Sie Sich die Mühe nehmen wollen die Schrift die ich ihnen zuschicke durchlesen, Ihnen die kurzen Ausdeutungen verständlicher sein werden. Ich nehme mir die Freiheit Ihnen nebst dieser noch eine Schrift zuzuschicken die über die Frage der Nationalität von mir erschienen ist. Wie wir jetzt stehen, besteht die einzige Waffe die wir gegen die sehr reelle Gefahr des Panslawismus gebrauchen können darin daß man den verschiedenen Nationalitäten Österreichs ein höheres Maß der persönlichen und politischen Freiheit sichert als sie von Rußland erwarten können, und sie in der Entwicklung ihrer nationalen Eigenthümlichkeiten gewähren läßt. Da die meisten Slawen der Monarchie zum Glück in religiöser Hinsicht von den Slawen Rußlands getrennt sind, kann aber die Pflege der besonderen Individualität einzelner Zweige des großen Volksstammes, dem Panslawismus als Gränze dienen, da sich der Pole, Cseche, Kroat, und Sloven gewiß um so weniger durch Rußland angezogen fühlen wird, als er seiner besonderen Csechischen oder slovenischen Nationalität sich bewußt wird.

Ich ersuche Sie diesen Brief nur als confidentielle Mittheilung zu betrachten; sehr werden Sie mich verbinden wenn Sie mir auch in Zukunft Ihre Ansichten mittheilen würden, wobei ich Sie aber im Voraus aufmerksam machen muß daß ich – was ich auch jetzt bewiesen – bei dem besten Willen oft nicht gleich antworten kann.

Mit ausgezeichnetener Hochachtung

Ihr

ergebenster
B. Eötvös J.

Magyar fordításban:

Pest, 866. dec. 2.

Mélyen tisztelt Uram

Az ülészakunk előtti hetekben rám zúdult tennivalók, valamint ezt követő gyengélkedésem szolgáljanak mentségemül, amiért csak most válaszolom meg nov[ember] 4-i szíves levelét. Politikai barátaimnak beszámoltam az Ön röpiratáról, mely mind őket, mind engem élénken érdekelt, ennek ellenére – bár az Ön írásában foglaltakkal legnagyobbbrészt ők is és magam is egyetértünk – azon az állásponton vagyunk, hogy az adott körülmények között nem lenne tanácsos ezeket beható megvitatás tárgyává tennünk, és pedig éppen azért nem, mivel nagyban egyetértünk az Ön nézeteivel, de ezeket nem mondhatjuk ki a szláv nemzetiségek nyugtalanítása nélkül.

Azon nyíltság, mellyel Ön velem szemben kifejezte magát, kötelességemmé teszi annak viszonzását. Habár nincs szerencsém Önt ismerhetni, mindezt azzal a teljes bizalommal teszem, hogy soraimat Ön pusztán személyes nézeteim bizalmas közlésének tekinti.

Magyarországnak a német kérdéshez való viszonyáról vallott nézeteimet megvilágítandó bátorkodom néhány évvel ezelőtt megjelentetett, e tárgyban fogant írásomat az Ön számára postázni.²⁶ Nézeteim azóta sem változtak, és azt hiszem, hogy Ausztria definitív kizárása Németországból, valamint Németország porosz uralom alatt történő egyesítése Magyarország számára is nagy szerencsétlenség lenne. Továbbá azok közé sem tartozom, akik a történetekkel lezártnak tekintenek a német kérdést, és tökéletesen osztom Önnek azon nézetét, mely szerint Ausztriának – különösen amíg Poroszországot Bismarck uralja – nem lenne nehéz visszanyernie a Németországban elvesztett rokonszenvet, és ennek megvalósulásához elengedhetetlen lenne, hogy a Monarchia egyik felében a német elemnek szupremácia biztosíttassék; az eszköz ennek eléréséhez azonban a dualizmusban rejlik, mely által a német elem szupremáciája a Monarchia túlsó felében megvalósul; mégis úgy vélem, hogy a dualizmus mellett felhozható valamennyi érv közül éppen ez az, melyről nyilvánosan beszélni nem kívánatos. – A mi kulturális és társadalmi feltételeink mellett a német és a magyar elem szupremáciája olyan tény, mely nyugodt fejlődési körülmények közepette magától kialakul, míg azonnal kétségbe vonatik, amint célként tűzetik ki, és ekként reakciót vált ki.

Az Ön írásának nagy előnye, hogy kerül mindent, mely sérthetné a különböző nemzetiségeket, mások azonban, akik a német elemet képviselik – különösen a zszurnalisztika – sajnos ennek éppen ellenkezőjét tették, és így lehetetlenné vált, hogy a nemzetiségek közti viszály veszélye nélkül behatóan tárgyalhassuk azt a kérdést, mely a Monarchia másik felének föderalizmusára vonatkozik.

A feladat tehát, amelyet magunk elé kellene tűzniünk, abban áll, hogy kerülünk a föderalizmussal kapcsolatos minden elméleti vitát, a közös ügyek tárgyalása dolgában azonban olyan alapelveket állítunk föl, melyek lehetetlenné teszik a Monarchia német felének föderalista berendezését. És itt mutatkozik meg azon igyekezetünk fontossága, mely szerint a közös ügyek tárgyalásával foglalkozó két delegáció külön tanácskozzék. Egyesítésük előbb-utóbb a dualizmus feladásához vezetne, melyből – figyelembe véve a Monarchia sajátlagos viszonyait – nem az egység következne, hiszen annak elemei hiányoznak, hanem a föderalizmus, miközben a dualizmus szükségszerűen a német elem szupremá-

²⁶ Valószínűleg Eötvös név nélkül megjelentetett *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands* (Leipzig, 1860.) (Toldy István magyar fordításában: *Magyarország különállása Németország egységének szempontjából*. Egy magyar államférfiútól, Pest, 1861.) című röpiratáról van szó.

ciáját alapozza meg a Monarchia egyik felében, és mindaddig, amíg ez fennáll, lehetetlen Ausztria teljes elszakítása Németországtól. Sajnos kevés az időm, s egy levél sem nyújt elegendő teret ahhoz, hogy nézeteimet az Ön számára tisztán megvilágítsam, remélem azonban, hogy amennyiben Ön veszi magának a fáradságot, hogy megküldött írásomat átolvassa, ezek a rövid utalások érthetővé válnak. Szíves engedelmével elküldöm Önnek egy másik írásomat is, melyet a nemzetiségi kérdésről jelentettem meg.²⁷

Ahogy most állunk, egyetlen fegyverünk a pánszlávizmus erősen reális veszélye ellen abban áll, ha Ausztria különböző nemzetiségei a személyes és politikai szabadság nagyobb mértékében részesednek, mint amit Oroszországtól várhatnak, és szavatolják számukra nemzeti sajátságaik kifejlődését. Mivel a Monarchia legtöbb szláv eleme vallási tekintetben szerencsére el van választva az oroszországi szlávoktól, ugyanakkor ha a nagy néptörzs egyes ágainak különleges egyediségét ápoljuk, ez határt állíthat a pánszlávizmusnak, hiszen a lengyel, a cseh, a horvát és a szlovén biztosan annál kevésbé találja majd vonzónak Oroszországot, minél jobban tudatára ébred a maga sajátos cseh vagy szlovén nemzetiségének.

Kérem, kezelje leveletem pusztán bizalmas közlésként; igen lekötelezne, ha nézeteit a jövőben is közölné velem, bár előre fel kell hívnom figyelmét, hogy – amint most is történt – gyakran a legjobb akarattal sem tudok azonnal válaszolni.

Kiváló nagyrabecsüléssel

az Ön

odaadó híve
B. Eötvös J.

²⁷ Die Nationalitätenfrage von Josef von Eötvös (Pest, 1865.), magyar eredetije A nemzetiségi kérdés (Pest, 1865.) A német szöveg Falk Miksa fordítása. Eötvös eszmei fejlődéséhez nélkülözhetetlen Gángó Gábor: Eötvös József az emigrációban. Debrecen, 1999.